

Destinul dramatic al unei arhive sibiene (martie 1849)

ANA GRAMA

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor, în Transilvania s-au dezvoltat vechile arhive și s-au constituit noi unități, locale și comunitare, ca urmare a unor reglementări oficiale exprese și a contactului cu administrația austriacă care obliga la grija pentru înregistrări, fapt considerat de noi ca deosebit de important pentru modernizarea societății. În aceste condiții, s-a dezvoltat cea mai veche și bogată arhivă românească din Sibiu, a Consistoriului ortodox. Distrugerea sa printr-un incendiu, împreună cu o frumoasă bibliotecă, în martie 1849, a fost înregistrată, printre contemporani chiar, ca unul dintre cele mai regretabile excese ale acelor ani și s-a soldat cu o pierdere irecuperabilă pentru români.

Parcursind în ultimii ani, cu alte scopuri, documente inedite anterioare, concomitente și ulterioare acestui moment, am intuit, și apoi ne-am convins că acțiunea a fost mai mult decît o dezlănțuire oarbă de forțe beligerante; cum nu a fost nici accidentală, nici singulară trebuia să fi existat, pentru a o declanșa, mobiluri puternice, esențiale, acute, chiar dacă se lasă mai greu deslușite.

Cauzele pentru care, de-a lungul vremii, au fost distruse arhivele sînt îndeobște acceptate: ele conțineau acte care — în interesul celor ce le agreșionau — trebuiau să dispară. Într-o vreme în care poporul român era marcat de exploatare și sărăcie, de lipsa drepturilor, libertăților și bunurilor materiale — de unde decurg documentele cele mai importante — puteau deține tinerele sau mai vechile arhive românești documente de atare interes? Și de ce natură erau aceste documente?

Într-o etapă de dezvoltare generală a societății, cum e cea la care ne referim, nu mai puțin a celei transilvane, se înregistrează, timide, semne de ridicare la o condiție superioară a unor elemente românești. Deci, noi (modeste) proprietăți, implicit documente de proprietate însoțite de dezvoltarea progresivă a conștiinței valorii lor și a semnului acestei conștiințe — grija de a le păstra.

În această ambianță — dar la incidența doar cu interesele românilor — s-a distribuit în satele transilvane un Decret gubernial, printr-o circulară din 1786¹, primul din seria celor pe care le vom invoca aici. De fapt, conținutul său se încadrează perfect în preocupările autorităților de a avea o evidență riguroasă a bunurilor tuturor supușilor, centralizată la un organism ușor abordabil cum era Episcopia de la Sibiu. Ce ne-a atras atenția la această circulară (au mai fost și altele pe tema evidenței bunurilor) este pasajul final în care se preconiza, ca o noutate, o largă acțiune de stringere a documentelor de proprietate, în speță asupra pămîntului, pentru a fi păstrate: „... tuturor scrisorilor urighinarilor fundați<i>i</i>lor bisericești, mirenești copii au pitace să

¹ Ordin de curte din 25 noiembrie 1785; Decret gubernial nr. 1224 din 5 ianuarie 1786; nr. consistorial 34, Sibiu 14 ianuarie 1786. O primă parte a circularii a fost publicată de M. Voileanu în *Momente din viața bisericească a românilor ortodocși din Transilvania, 1780—1787*, Sibiu, 1902, p. 56, fără această parte finală care se referă la o problemă cu totul aparte. Am atras atenția și altă dată că „Protocolule de porunci” din sate sînt doar aparent identice. Vezi Protocolul din Cetatea de Baltă (Biblioteca Mitropoliei Ardealului, Sibiu, ms. 47).

să facă și prin față jurată virmeghiască sau maghistratulicească să se întărească (...) cu acest cuvînt", am văzut" și așa fără zăbavă a le trimite la noi ca să le privezeluim... și după aceastea de să vor face nescave fundațiuni dupe dînsule" în același chip să se procedeze în continuare.

Ce efecte au putut avea în sate, la acea dată, niște indicații de altfel pe cît de ferme, pe atît de concrete? În 1786 Transilvania mai era încă zguduită de urmările răscăleii lui Horea (de care și emiterea acestui decret nu era străină), iar autoritatea ierarhului sîrb nu era de mare eficiență; putem trage concluzia că urmările suscității circulare au fost minime. Dar începutul fusese făcut, măsurile ulterioare, în sensul impunerii interesului pentru centralizarea actelor, nu vor mai provoca impactul pe care-l au noutățile într-o societate complet neavizată. Oricum, în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea s-a intrat într-o etapă care-și relevă sieși valoarea documentelor arhivistice. Virfurile societății românești au inițiat și susținut o luptă a „memorilor”, iar aceasta se sprijinea, printre altele, tocmai pe astfel de documente. Și ar fi făcut-o cu mai multă asiduitate dacă ar fi deținut mai multe din cîte au existat atestind drepturi ale românilor.

Campania de propagandă premergătoare preconizatăului urbariu din 1820 îi găsește pe români în opoziție („să nu cumva să îndrăzniți careva a întăriți norodul a să pune împotirva urbariului... să spuie adevărat toate moșiile sale cîte au, să le scrie în protocol”), dacă nu dezinformați, insuficient informați despre eventualele avantaje ale lor (este „de la Mărirea împărătească poruncit spre binele lor”) ² dar cu certitudine lipsiți de actele care n-au fost alcătuite, le-au fost sustrase ori înșiși n-au știut (putut) să le păstreze. Revendicînd drepturi, reprezentanților românilor li se cerea, la confruntarea cu autoritățile — chiar dacă numai ca o diversiune, pentru a-i pune în dificultate — documente de care, iată, nu dispun. Îngrijorați, ei apelează la memoria colectivă, pe care ar dori-o convertită în acte, la înscrisuri care nu vin, n-au de unde să vină.

Exemplificăm cu un caz particular, toate problemele în dispută fiind similare din acest punct de vedere”. Nu cumva știe cineva dintre preoți a spune vremea anumită cînd au fost preoți<i> scutiți de darea dijmelor și după aceea în ce chip au pierdut acea socoteală și pe ce vreme anume s-au supus iară supt darea de dijmă și în ce chip... să ne dați un răspuns cum știu din bătrîni și cum au povestit a fi fost și cum au auzit sau de să află vro scrisoare veche pre la careva despre aceasta, să să caute și să să trimită aicea” ³.

În primele decenii ale secolului trecut, două componente noi îmbogățesc realitatea românească transilvană: pe fundalul exploatării, al inechităților, al lipsei de pămînt se înregistrează totuși cazuri cînd dintre românii care dețin terenuri și alte bunuri, unii uncori fac donații ⁴ pe seama școlilor și bisericilor naționale. Tot acum, intelectualii, al căror număr crește sesizabil, oriențează bătălia social-economică pe terenul proceselor juridice, prin care apărau drep-

² Biblioteca Mitropoliei Ardealului, Sibiu, ms. 178, Protocol din Budila: Decret gubernial nr. 6262 din 24 iunie 1820; nr. consistorial 494 din 30 iunie 1820; Decret gubernial nr. 7099 din 14 iulie 1820; circulară din Sibiu — septembrie 1820.

³ Ibidem, nr. consistorial 511 din 2 august 1820.

⁴ La 15 octombrie 1816, Bucur Gricean cu soția Paraschiva din Ghimbaz, donă cază, pentru susținerea necesităților spirituale ale comunității românești de acolo, veniturile provenite de la „o holdă în cîmpu, Brașovului, în Brazda a șaptelea”. (Arhiva Mitropoliei Ardealului, Sibiu, doc. 521/1857).

turi mai vechi, sau vizau cucerirea unora noi, cum ar fi, de exemplu: acela de a-i face pe români „parte” la împărțirea veniturilor comunale în localitățile cu populație mixtă.

Acesta este cazul lui Vasile Moga și al proceselor sale pe care le-a susținut cu oficialatul săsesc din Sebeșul natal, din 1826 pînă la sfîrșitul vieții sale⁵. Conducerea orașului „cinstise” (donase) venitul morilor din localitate bisericii săsești pentru întreținerea școlilor ei confesionale și alte trebuințe. Dar românii revendică și ei o cotă parte din aceste venituri ca niște contribuabili numeroși, corecți, deci profitabili pentru administrarea așezării. În această dispută el „adună acte și documente doveditoare”, alcătuiește „copii” după ele, le predă sub semnătură. Dezavantajat adeseori de lipsa actelor — din experiență proprie deci — își dă seama cît de important este pentru români să le dețină, să le păstreze să le procure. Și așa, de la înălțimea condiției sale de episcop, reia ideea ca la Sibiu, în deja frumoasa arhivă consistorială⁶ să se păstreze documentele de proprietate ale românilor. Astfel, pe urmele circulare din 1786, în 1840, de data aceasta independent de vreo sugestie superioară, dă o circulară scurtă, concisă, aproape confidențială: dacă se află „vreo biserică înzestrată cu ceva moșie arătoare, sau de fin sau cu vreo pădure și despre aceea ar fi și vreun document înscris, acela sau în original sau în copie vidimate să-l trimiteți încoace spre păstrare la Arhivumul episcopesc ca nu cumva să să piarză și <aici> să poată afla totdeauna și găsi cînd ar fi de lipsă de dînsul”⁷. Documente de arhivă ulterioare atestă, fără dubii, că de data aceasta apelul nu a rămas fără rezultat și numeroase acte de proprietate, testamente, donații ș. a. s-au adunat în arhiva sibiană.

Îmbogățirea acestei arhive nu era de natură să scape atenției nobilimii maghiare transilvane, mai ales că, în cîteva procese, se lovea deja de documente, bine păstrate și valorificate, din acest fond. Cuvîntul de ordine în interiorul acestei categorii sociale era de a nu permite românilor să devină proprietari de pămînt, pînă-ntr-atît încît în 1861, dar firește, teoretizînd pe baza unei mai vechi experiențe, contele Miko Imre atrage atenția „asupra consecințelor cu totul nefaste pe care le-ar avea pentru națiunea maghiară pierderea controlului ei asupra proprietății funciare”⁸. Aceeași nobilime, ignorînd împotrivirea românilor, a votat unirea Transilvaniei cu statul maghiar, diversificînd și potențînd conflicte mai vechi. În zilele nefaste ale primăverii lui 1849 ea și-a îndreptat atacul și asupra arhivelor, uneori vizîndu-le în mod expres.

În martie 1849, Csányi, comisar plenipotențiar la Sibiu după plecarea lui Bem, interesîndu-se de „archivele din residența Comandei generale și din localul Comitetului român, a promis premiu acelor cari i le vor aduce lui. Pînă atunci însă, din acelea au fost arse foarte multe, atît în localul Comitetului, cît și pe piața din dosul Comandei generale”⁹. Deși nu vrea să „dis-

⁵ Sebastian Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga, 1774–1845*, Cluj, 1938, p. 93–107.

⁶ Cîteva registre salvate din incendiu atestă, în medie, pe an, 1000 de chestiuni discutate în ședințele consistoriale, fiecare dintre ele provocînd sau producînd acte.

⁷ Biblioteca Metropoliei Ardealului, Sibiu, ms. 89: Protocolul din Boroșneul Mic, nr. consistorial 309 din 23 mai 1840.

⁸ Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863–1864)*, Cluj-Napoca, 1979, p. 30.

⁹ George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe ultimii două sute de ani*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 488.

trugă", ci să „recupereze” cele două arhive, caracterul „interesului” său pentru ele e evident: folosirea informațiilor împotriva oficialității austriece și, respectiv, a revoluționarilor români.

Cel mai relevant moment s-a consumat prin „nimicirea unei părți considerabile din arhivul Episcopiei românești greco-răsăritene”, cum spune G. Barițiu, care a făcut să se piardă o impresionantă „diplomă” de noblețe prin vechime și problematică a comunității și a zădărnicit bunul mers al unei eficiente instituții românești. Dar nu a fost numai atât: incendiul a distrus (mai ales) acte-temeiuri ale revendicărilor satelor — fie și modeste — de care arhiva în discuție dispunea cu certitudine.

Menționăm că genul de „interes” la care ne referim nu era rezervat doar acestei arhive centrale și nu era nici pe departe un caz izolat. Acolo unde erau sau puteau fi acte ale românilor, ofițerii maghiari deveneau mai insistenți, mai abuzivi. Mihail Popovici din Boroșneul Mic¹⁰ (Trei Scaune) declara la începutul lui 1850: „Apoi acești domni au poruncit descinderea bisericii și au keutat preste tot, iară ce au keutat nici astezi nu știm, ke nici n-au aflat nimic ce au keutat (...) Acest domn au mai keutat biserica noastră în mai multe reandur”. În micul lăcaș din tot atât de mica așezare nu puteau fi ascunși nici combatanți, nici arme, nici valori materiale; puteau fi însă documente, care trebuiau să dispară.

Ca să nu dispară, la Secu (Gherla) aflăm următoarele: „În anul 848 s-au scos drepturile E(c)lesii de s-au dat en mana Fökoratorului și s-au aflat 13 Contractiuri și 19 quietanții și tistimonuri și alte de trebuința scrisori”¹¹.

De la Ovanes Popovici, dughenar de la „Hotar Oituz” ne parvine o mărturisire mai amplă, din care spicuim: „Și așa dimineată de dimineată viind la ușa bolții, bătînd în ușe și cu mai mulți tisturi după ce le-am deschis, intrînd în boltă... toate așa, bani și scrisori... fiind tăbărite jos și eu silindu-mă scrisorile a le aduna așa domnu căpitan mi-au răpit ca la cîteva bucăți de scrisori...”¹². Petru Pop din Brețcu a fost jefuit de ale sale „odoare scumpe, papise și bani”¹³.

Prin incendiul de la Sibiu s-au produs, într-adevăr, perturbările scontate. În deceniile următoare, românilor, tot mai implicați în diverse dezbateri și procese, le-au lipsit documentele depuse la Sibiu pentru păstrare. Ele nu erau de natură să rezolve contradicțiile — global și definitiv — dar, pe termen scurt, ar fi putut evita dispute, prejudicii, într-o vreme cînd și cele minore căpătau dimensiuni deosebite, fie că se refereau la dreptul de pășunat, crișmărit, pădurit sau la dezvoltarea școlilor românești.

Offerim doar trei exemple, din numeroasele posibile: 1. Iosif Brîncovan și Ștefan Branea din Idicel au umblat în 1847 pe la 24 inși „posesori” și au obținut dreptul crișmăritului pe 6 ani în favoarea comunității românești, „intervenind însă revoluția, hîrtiile despre această donație ponderose, împreună cu actele, tote s-au jefuit”¹⁴. 2. Pe seama școlii românești din Disznópatoca (Fîntinele), N. Manu a testat 1293 fl. 36 cr. vv, iar „legatul” s-a aflat în Arhiva Episcopiei. Andrei Șaguna, în 1859, preturii din Lăpușul Unguresc nu „poate da nici o deslușire în treaba aceasta, deși îi este cunosc-

¹⁰ Arhiva Mitropoliei Ardealului, Sibiu, doc. 311/1850.

¹¹ Ibidem, doc. 1109/1859.

¹² Ibidem, doc. 311/1850.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, doc. 276/1858.

cută; căci hărțile ce vor fi fost așternute aicea din preună cu arhivul episcopesc cel vechi au perit sub revoluțiune”¹⁵. 3. „Școala de la Poiana Porcului are un capital mai mărișor de 500 fl., dăruit și fundat de văduva Sleam Onisie, <dar școala> nu are nemica la mină fiindcă testamentul acela au fost la arhivul Episcopiei noastre care în timpul revoluției <sic> s-au prădat”¹⁶.

Să remarcăm că în cele trei texte, numai Andrei Șaguna, autocenzurându-se, cum face adesea, scrie că actele „au pierit”, ceilalți scriu „s-au prădat” și „s-au jefuit”, exprimând concepția generală despre arderea arhivei sibiene. Episcopul însuși, pentru o preconizată istorie, apelează la documentele din sate ce ar fi scăpat de focul vrajmaș¹⁷. La întrebarea „Înaltei Locuțiințe” de când au românii protocoale matriculare și cum operează în ele modificări, răspuns nu se poate da „de vreme ce pe vremea revoluției maghiare din anii 1848 și 1849 Arhivul consistorial de la începutul existenței Diecezei greco-orientale în Ardeal, pînă în zisii ani... cu totul s-au nimicit, precum și particulariul arhiv al acestui tract protopopesco <Sibiu>”¹⁸.

Încă din primii ani ai deceniului al 6-lea al secolului trecut, această instituție primește și păstrează din nou acte de proprietate din sate. Se introduce acum mai multă rigoare, se veghează să fie mai bine întocmite, de către specialiști, pentru a fi inatacabile și se dispune ca „un duplicat să păstreze acolo, iar al 2-lea duplicat să se aștearnă încoace”¹⁹. În 1868, Comitetul Comitatului Zarand ține la Baia de Criș o sesiune și adoptă o rezoluție în sensul de a rămîne în Dieta Ardealului și a nu fi incluși în Ungaria, rezoluție pe care o „subserne” împăratului. Un exemplar din aceasta îl trimite la Sibiu „cu acea rogare ca în interes istoric se binevoiți a le păstra în arhivul”²⁰. Când librarul bucureștean Iosif Romanov-lasă un legat pentru satul său Beandorf, aceeași arhivă face demersurile corespunzătoare pentru a primi documentele de la București prin legația austriacă²¹.

De-a lungul timpului, pînă astăzi, istoriografia românească s-a confruntat cu numeroase carențe în informare, justificate, pe bună dreptate, și prin dispariția acestei arhive. Cu atît mai interesantă este tentația de a o reconstitui, evident, parțial, din „Protocoalele comisiilor imperiale, guberniale, episcopesci...”²², dintre care unele se păstrează în fondurile unor arhive mai importante și cărora, datorită bogăției lor informaționale, trebuie să le acordăm o mai mare atenție în viitor.

¹⁵ Ibidem, doc. 416/1859.

¹⁶ Ibidem, doc. 1110/1861.

¹⁷ Ibidem, doc. 953/1859. Arhivele românești sînt vizate și de către alți cercetători ai istoriei. De pildă, Micloș Augustin caută „documente și scrisori ținătoare de întîmplările regelui Gustav Adolf”. (Ibidem, doc. 836/1861).

¹⁸ Ibidem, doc. 294/1859.

¹⁹ Ibidem, doc. 448/1858.

²⁰ Ibidem, doc. 738/1859.

²¹ Ibidem, doc. 1063/1861.

²² Vezi Ana Grama, *Din viața satului românesc transilvănean*, în „Studii și comunicări”. Arheologie-istoric, XXI, Sibiu, 1981, p. 189–208. De la apariția acestui articol am mai găsit și transcris încă 11 protocoale din sate transilvane.